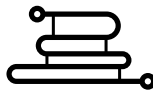

Biblioteka
JANUS

TIM press

Biblioteka
JANUS

Erika Fatland

SOVJETISTAN

Putovanje Turkmenistanom, Kazahstanom, Tadžikistanom, Kirgistanom i Uzbekistanom

Naslov izvornika

SOVJETISTAN

En reise gjennom Turkmenistan, Kasakhstan, Tadsjikistan, Kirgisistan og Usbekistan

Copyright © Erika Fatland, 2014

Objavljeno u suradnji s Copenhagen Literary Agency ApS, Copenhagen.

Hrvatsko izdanje objavljeno u dogovoru s Agentia Literara Livia Stoia.

© za hrvatsko izdanje
TIM press d.o.o., Zagreb
tim.press@tim-press.hr
www.tim-press.hr

Sva prava pridržana

ISBN 978-953-8075-99-5

Objavljivanje ove knjige financijski je potpomogla NORLA,
Norwegian Literature Abroad.

ERIKA FATLAND

SOVJETISTAN

Putovanje Turkmenistanom, Kazahstanom,
Tadžikistanom, Kirgistanom i Uzbekistanom

S norveškoga preveo

Mišo Grundler

Zagreb, 2021.

Sadržaj

O pisanju imena	11
Vrata pakla	13

TURKMENISTAN

Zapisi iz podzemlja	19
Mramorni grad	30
Diktatorstan	38
Pustinjski cvijet	55
Diktatorov pad	69
Posljednja ekspedicija	79
Era najveće sreće	91
U pograničnom području	96

KAZAHSTAN

Oaza <i>sushija</i> i bankomata	103
Na tračnicama	110
Iščezlo jezero	122
Imperij	131
Kazaški polo	137
Staljinovi pijuni	142
Glavni grad	147
Veliki eksperiment	154
Slabo srce	170

Otac jabuka	176
Umorni aktivist	181
Težak udarac	186

TADŽIKISTAN

Prijestolnica Mercedes-Benza	195
Korak ispred	202
Turobna konobarica	228
Lice i naličje rata	232
Velika igra	240
Zemlja u podnožju sunca	261
Suprotstavimo se korupciji zajedno!	269

KIRGISTAN

Trenutak slobode	275
Ne plači, sad si moja žena	282
Dreseri orlova	292
Posljednji Nijemci u Rot-Frontu	301
Grčki orasi	310
Pet dana u lipnju	317
Muk u čekaonici	322
Imate li kod sebe pornografiju, gospođice?	324

OAZA SUSHIJA I BANKOMATA

Pojas ničije zemlje između Turkmenistana i Kazahstana bio je širi nego što se doimalo. Sunce je sjalo sa svijetlomodrog neba, a u pustinjском zraku još se osjećala zimska reskost. Iza ograde s bodljikavom žicom prostire se smeđe, jalovo tlo u svim smjerovima. Osim dviju zgrada granične kontrole, nema nikakvih drugih građevina ni ljudi; samo vukovi, kornjače te milje i milje neodržavanih sovjetskih cesta.

Na pola puta dostigao me jedan šleper. Ipak nisam jedina prešla granicu tog dana. Vozač je stao i ponudio povesti me posljednjih nekoliko stotina metara. Čim sam se uspela u kabinu i zatvorila vrata, počeo je kukati.

„U vražju mater, ovo nije normalno!“ gundao je na ruskom i mahao buntom papira. On je Kazah koji svaki mjesec nekoliko puta prelazi granicu. „Svaki put ista pjesma, zadržavaju me satima. Dok smo bili dio Sovjetskog Saveza, nije bilo razlike između Kazahstana i Turkmenistana, nitko te nije zaustavljao, samo bi vozio dalje. A sad provjeravaju svaki mogući dokument!“

U sovjetsko doba građani su, bar u teoriji, mogli nesmetano putovati s kraja na kraj golemog imperija, od Tallinna na zapadu do Vladivostoka na istoku. S nezavisnošću 1990-ih došle su i državne granice. Dok je Europa u tom razdoblju krenula u smjeru slobode kretanja i otvorenih granica, u Srednjoj Aziji posljednjih desetljeća niknule su stotine novih postaja granične kontrole. Deseci tisuća novih vojnika, časnika i carinika sad čuvaju granice koje je iscrtao Staljin 1920-ih i 1930-ih. Ljude koji su nekoć bez razmišljanja prelazili te nevidljive crte sada

podvrgavaju dugim ispitivanjima, beskrajnim formularima i pretraživanju prtljage prije nego što, ako imaju sreće, dobiju dopuštenje prijeći na drugu stranu bodljikave žice.

Na moju sreću, bilo je lakše ući u Kazahstan nego u Turkmenistan. Kazaška granična kontrola bila je ljubazna i učinkovita, i za svega nekoliko minuta sva papirologija bila je riješena, a viza propisno odobrena pečatom.

„Ima li ovdje taksija?“ zapitala sam s nadom.

„Taksija? Ovdje?“ Mladi granični policajac pogledao me razrogačenih očiju. „Znate li Vi koliko smo daleko od najbližega grada?“

„Nažalost, znam.“

Policajac je skinuo šiltericu i počeo se po glavi.

„Vani stoji nekoliko kamiona“, rekao je. „Možda Vas neki od njih mogu povesti dio puta. Pričekajte, pitat ću ih.“ Izišao je iz jednostavno namještenog ureda. Ostala sam sama, s putovnicom u ruci, s odobrenjem za ulazak u državu, ali zapela sam već na startu. Srećom, mladi policajac ubrzo se vratio.

„Damiar, koji ovdje radi, također ide u Aktau. Možete se povesti s njim. Ali prvo bismo Vas rado pozvali na ručak.“

Granični policajci objedovali su u podrumu. Posluživale su nas dvije starije gospođe, majčinske figure, s plavim pregačama i bijelim maramama na glavi. Muškarci, njih desetak, u slast su pojeli slano varivo. Čaj je tekao u potocima.

„Vi u Norveškoj imate kralja?“ upitao me najstariji policajac. Kimnula sam.

„On donosi sve odluke?“

Objasnila sam mu da odluke ne donosi kralj nego političari.

„Pa valjda neke odluke donosi i on“, mrštio se taj sijedi čovjek. „Kakva inače svrha od toga što je kralj?“

„On je važan simbol“, odvrtila sam. „Narod ga voli.“

Odmahnuo je glavom u nevjerici. Doimao se kao da mu je žao našeg kralja. Kratkovidni čovjek do mene nagnuo se i zavjereničkim me šaptom zapitao:

„Ima li puno crnja u Norveškoj?“ Imao je zgađen izraz lica dok je izgovarao tu riječ.

TADŽIKISTAN

- Površina: 143 100 km²
Stanovništvo: 8 051 512 (procjena iz 2014)
Glavni grad: Dušanbe
Predsjednik: Emomali Rahmon (poglavar države od 1992, predsjednik od 1994)

Svaka učionica nalik je na predvorje, samo manjeg opsega: šiljasti luk, četverokut, modri mozaik. U sredini svakog reda učionica nalazi se visok šiljasti luk identičan onom na ulazu. Ta cjelina stvara dojam istodobne lakoće i težine, elegancije i simetrije.

U 17. stoljeću Ulug-begovoj medresi pridružene su još dvije. Prva, medresa Šerdor, tj. Lavlja škola, nalazi joj se nasuprot; druga, Tilja Kari, tj. Pozlaćena škola, nalazi se malo povučena između druge dvije škole i s njima čini trojstvo. Kao što ime govori, Pozlaćena škola bogato je urešena i optočena zlatom, a premda ima ravan krov kao i druge dvije medrese, vješti graditelji stvorili su iluziju kupole iznutra. Lavlja škola gradila se punih 17 godina, a ističe se mozaikom dvaju tigrova, jedan nasuprot drugome, na fasadi. *Kur'an* zabranjuje muslimanima portretiranje živih bića, no umjetnik je taj problem riješio tvrdeći da ti tigrovi ustvari predstavljaju lavove i da nisu zapravo prikaz tigrova.

Od te tri medrese, koje se ubrajaju među najstarije i najbolje očuvane islamske škole na svijetu, Ulug-begova najbolje odolijeva zubu vremena premda je najstarija od njih i izgrađena je u samo tri godine. Kad su Rusi u 19. stoljeću pokorili emirat Buharu, sve tri medrese bile su nagrizene stoljećima nebrige. Sovjetske vlasti uložile su velik trud u vraćanje nekadašnjeg sjaja trgu Registan – neki će reći i prevelik trud, jer su si povremeno uzeli i previše umjetničke slobode, no općenito gledano restauratori su bili vjerni izvornom izdanju. Kako bi bile ukorak s vremenom, uzbekistanske vlasti postavile su zvučnike na travnjak ispred trga pa posjetitelji tijekom posjeta veličanstvenim zdanjima iz prošlosti mogu uživati u modernoj uzbečkoj pop glazbi.

Registan sam prvi put vidjela za sutona. Sjela sam na rub fontane ugašene tijekom zime i upijala prizor. Svaka od tih medresa, jarko modrih fasada i savršenih lukova, remek-djelo je za sebe. Stojeći tako jedna nasuprot drugoj u savršenoj simetriji, uzdižu cjelinu na sublimnu razinu. Od te simetrije

čini se kao da trg titra. Oblaci iza medresa bili su svijetlosivi. Onkraj tog sivila prelijevali su se ružičasti i narančasti tonovi. Na stablima iza mojih leđa vrapci su pjevali kao da im život o tome ovisi; bilo ih je stotinjak. U tom trenutku osjećala sam da je cilj ovoga mog dugog putovanja, svih ovih pet mjeseci, bio upravo taj – da sjedim ispred Registana u suton, s modernom uzbečkom pop glazbom i pjevom stotina vrabaca u pozadini.

POSLJEDNJA POSTAJA

Taškent je posljednja postaja transkaspijske željeznice, koja se proteže 1 864 kilometra od Turkmenbašija, kroz pustinju Karakum pa sve do glavnoga grada Uzbekistana. Gradnja transkaspijske željeznice 1880-ih podigla je tenzije u Velikoj igri između Rusije i Velike Britanije. Britanci su se pribojavali da će ta željeznica Rusima donijeti vojnu nadmoć, no Rusi, kako se ispostavilo, nisu imali namjeru izvršiti invaziju na Indiju, nego im je željeznica prvenstveno služila za prijevoz pamuka. Posljednja dionica brza je pruga, a vlak je pun turista i poslovnih ljudi.

Nurmat, koji sjedi kraj mene, putuje u Taškent svojoj ljubavnici. Čovjek je u pedesetima, počeo mu je rasti trbuh, a džepovi su mu puni dolara koje rado pokazuje. Omiljene su mu teme žene i homoseksualnost:

„Je li u Norveškoj dozvoljeno sklapati homoseksualne brakove kao u Nizozemskoj?“ upitao me čim sam rekla odakle sam. „Homoseksualnost je protuprirodna! Tu gadost treba istrijebiti!“ zagrmio je kad sam potvrdila da su u Norveškoj dopušteni istospolni brakovi. „Ja smatram da homoseksualnost treba iskorijeniti. Djeca koja nisu izložena homoseksualnosti neće postati homoseksualci. Djeca vide što majka i otac rade u krevetu i povedu se za tim primjerom, je li tako?“ Podrignuo se uz ispriku što neugodno bazdi, popio je previše votke pret-hodnog dana. „Žene danas oblače odjeću koja previše otkriva“, nastavio je prigovarati. „Ništa više nije prepušteno mašti. Bilo je puno izazovnije dok smo zamišljali što se skriva ispod dugih

haljina. “Uzdahnuo je, podrignuo se pa me ispitivački pogledao: „A zašto ti nemaš djece? Ugradila si spiralu kao moja supruga?“

Bila sam zahvalna uzbekistanskim željeznicama što je brzi vlak točno prema rasporedu stigao na kolodvor u Taškentu.

Taškent me vratio u sadašnjost. S više od dva milijuna stanovnika uvjerljivo je najveća metropola Srednje Azije. No još donedavno bio je to idilični grad iz 19. stoljeća. A onda je u jutro 26. travnja 1966. snažan potres sravnio sa zemljom gotovo cijeli stari dio Taškenta. Stotine tisuća ljudi preko noći su ostale bez krova nad glavom, no potres je iza sebe ostavio samo desetero mrtvih. Sovjetske vlasti iskoristile su priliku kako bi iz temelja izgradile idealan sovjetski grad sa širokim bulevarima, blokovima stambenih nebodera, golemim parkovima i prostranim trgovima prikladnima za povorke i javna događanja. Podzemna željeznica, otvorena dvije godine nakon potresa, usporediva je s moskovskom. Postaje krasi mramorni stupovi i lusteri, i same su po sebi znamenitosti koju vrijedi vidjeti.

Kao dokaz da i Uzbekistan raspolaže zalihama nafte i plina, doduše manjima od Kazahstana i Turkmenistana, posljednjih godina u središtu grada niču veličanstvena zdanja. Nova knjižnica, s modrom, staklenom fasadom i blistavim bijelim stupovima, podsjeća u najmanju ruku na palaču. Kolosalna zgrada parlamenta, poznata i kao Bijela kuća, nekoliko je puta veća od one u Washingtonu, a nova narodna banka nalikuju na anakronistički, uvećani grčki hram. Glavnom ulicom dominiraju luksuzni zapadnjački hoteli besprijekornih fasada ispred kojih stoje pikoli u otmjanim odorama. Provela sam cijelo jedno poslijepodne u obilasku hotela s pet zvjezdica, jer u Taškentu ima malo mjesta gdje se može naići na bankomat. Nakon što sam bila u osam hotela i pokušala dići novac na šest bankomata, koji su svi bili „*temporarily out of order*“, odustala sam.

Mnoge veličanstvene zgrade i nedostatak funkcionalnih bankomata nisu jedino što me podsjeća na Turkmenistan. U Uzbekistanu me doduše nije u stopu pratio putnički biro, no

BILJEŠKE

- 1 Citirano u članku Catherine A. Fitzpatrick na Wikileaks News Flash: „Turkmen Leader is a Micromanager“, objavljeno na [www.eurasianet.org](http://www.eurasianet.org/node/62507) 5. prosinca 2010. (<http://www.eurasianet.org/node/62507>).
- 2 Citirano na str. 106 biografije Jacka Weatherforda: *Gengis Khan and the Making of the Modern World*. New York: Broadway Books, 2004.
- 3 Citirano u Dilip Hiro: *Inside Central Asia. A Political and Cultural History of Uzbekistan, Turkmenistan, Kazakhstan, Kyrgyzstan, Tajikistan, Turkey, and Iran*. New York: Overlook Duckworth, 2009.
- 4 Svi citati Andreja Saharova potječu iz njegovih *Memoara*. Prev. Astrid Bjonness i Per Egil Hegge. Oslo: Aschehoug, 1990.
- 5 Svi citati Dostojevskoga u ovom poglavlju potječu iz biografije Geira Kjetsaasa: *Fjodor Dostojevskij – et dikterliv*. Oslo: Gyldendal Norsk Forlag, 1985.
- 6 Citati sa str. 13 u knjizi Christophera Robbina: *In Search of Kazakhstan. The Land that Disappeared*. London: Profile Books Ltd, 2008.
- 7 Veličanstvena knjiga Petera Hopkirka: *The Great Game. On Secret Service in High Asia* (2006 [1990]) bila mi je najvažniji izvor za ovo poglavlje.
- 8 Bojnik James Abbott: *Narrative of a Journey from Heraut to Khiva, Moscow and St. Petersburg, during the late Russian Invasion of Khiva, 1843*, preneseno u: Kathleen Hopkirk: „Central Asia through Writers’ Eyes“. London: Eland Publishing Ltd, 1993.
- 9 Moj prijevod temelji se na ulomku Waltera G. Mossa: *A History of Russia. Volume I: To 1917*. London: Anthem Press, 2002 (2. izd.).

- 10 Citati Marka Pola potječu iz knjige: *Boken om Marco Polo. Borger av Venezia*. Oslo: Aschehoug, 1995.
- 11 Citat iz knjige Roberta Middletona i Huwa Thomasa: *Tajikistan and the High Pamirs. A Companion and Guide*. New York: Oddysey Books & Guides, 2012. Moj prijevod.
- 12 Ryszard Kapuściński: *Imperij*. Prev. Adrian Cvitanović. Zagreb: Naklada Ljevak, 2021.
- 13 Norveški helsinški odbor: *A Chronicle of Violence. The Events in the South of Kyrgyzstan in June 2010 (Osh Region)*. Izvještaj 2/2012.
- 14 Citirano u članku Alishera Sidkova i Deane Kjuke: *Karimov: Uzbek Migrants are 'Lazy', Beggars don't exist*, objavljeno u Radio Free Europe, Radio Liberty, na web-stranici www.rferl.org, pristupljeno 26. lipnja 2013. Moj prijevod.
- 15 Džalilov, *Iz istorii kulturnoi zhizni tadžihskogo naroda*, 38, preneseno u: S. Frederick Starr: „Lost Enlightenment. Central Asia's Golden Age from the Arab Conquest to Tamerlane“. Princeton: Princeton University Press, 2013. Moj prijevod.

POPIS LITERATURE

Kako bi tekst bio čitkiji, izvore nisam navodila izravno uz citate. Slijedi popis literature kojom sam se koristila prilikom pisanja ove knjige:

- Abazov, Rafis: *The Palgrave Concise Historical Atlas of Central Asia*. New York: Palgrave Macmillan, 2008.
- Adams, Laura L.: *The Spectacular State. Culture and National Identity in Uzbekistan*. Durham: Duke University Press, 2010.
- Aitken, Jonathan: *Nazarbajev i stvaranje Kazahstana*. Prevele Nada Vučinić i Milena Gradiška. Zagreb: Izvori, 2011.
- Alexander, Christopher Aslan: *A Carpet Ride to Khiva. Seven Years on the Silk Road*. London: Icon Books, 2010.
- Applebaum, Anne: *Gulag. Fangeleirene i Sovjetunionen 1917-1989*. Prev. Kjell Olaf Jensen. Oslo: Aschehoug, 2004.
- Babanazarova, Marinika: *Igor Savitsky. Artist, Collector, Museum Founder*. London: Silk Road Publishing House, 2011.
- Boyce, Mary: *Zoroastrians. Their Religious Beliefs and Practices*. London: Routledge, 2001 [1979].
- Burnes, Alexander: *Travels into Bokhara. A Voyage up the Indus to Lahore and a Journey to Cabool, Tartary and Persia*. London: Eland Publishing, 2012 [1835].
- Chambers, James: *Genghis Khan*. Stroud: Sutton Publishing, 1999.
- Cooley, Alexander: *Great Games, Local Rules. The New Great Power Contest in Central Asia*. Oxford: Oxford University Press, 2012.
- Cummings, Sally N.: *Understanding Central Asia. Politics and Contested Transformations*. London: Routledge, 2012.
- Edgar, Adrienne Lynn: *Tribal Nation. The Making of Soviet Turkmenistan*. Princeton: Princeton University Press, 2004.
- Golden, Peter B.: *Central Asia in World History*. Oxford: Oxford University Press, 2012.
- Grousset, René: *L'empire des steppes*. Lausanne: Payot, 1970.
- Hem, Mikal: *Kako postati uspješan diktator: priručnik za početnike*. Prevela Doroteja Maček. Zagreb: TIM press, 2014.